

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum
et Linguae Polonae Pertinentia I (2010)

Anatol Brusiewicz

Mickiewicz i Miłosz – miejsca wspólne

Czy jest coś, co łączy Adama Mickiewicza z Czesławem Miłoszem? Takie pytanie często zadają studenci podczas wykładów na temat: „Tradycja Mickiewiczowska w poezji współczesnej”. Chyba tak, odpowiadam, nie bacząc na prawie stuletnią przepaść, która dzieli wieszczów. W poszukiwaniu wspólnych korzeni zastanawiam się przede wszystkim, jakie miejsce zajmują obaj poeci w literaturze i kulturze Polski. To miejsce bardzo poczesne: Mickiewicz i Miłosz stali się symbolem polskości. Prawda, nawet gołym okiem widać, że każdemu z nich było zbyt ciasno w tych granicach.

Mickiewicz i Miłosz to symbole, ale symbol to tylko pewien znak, cień rzeczywistości, a nie sama rzeczywistość. Mickiewicz, którego Polacy obwołali swoim wieszczem, nigdy tak naprawdę nie czuł się Polakiem, ponieważ pisał dla Litwy i w imieniu Litwy¹. Odrodzenie Wielkiego Księstwa Litewskiego było największym marzeniem poety. Inna sprawa, że to odrodzenie nie było możliwe bez zmartwychwstania całej Rzeczypospolitej – i to właśnie miał na myśli Mickiewicz. Mit o tożsamości dawnej Rzeczypospolitej na pewno musiał powstać i żyć, aby jednoczyć rozproszony pośród trzech imperiów naród polski. W imieniu tego mitu nie na paryskim cmentarzu spoczywa dzisiaj ciało wielkiego poety, a w kraju, w którym gościł on tak niedługo. A leży on z królami, na Wawelu, jak przystało spoczywać wieszczowi. Podobnego rodzaju paradoksy od czasu do czasu zdarzają się na całym świecie.

Urodzony na Kresach Wschodnich Czesław Miłosz był wychowany na tych samych tradycjach, co i Mickiewicz. Dla pełnej identyfikacji z „prawdziwym” Polakiem obu poetom przeszkadzał ich regionalizm, patriotyzm w odniesieniu do „małej ojczyzny”, na tle którego gubi się nawet „ojczyzna wielka”. Obaj przypominali światu, że są poetami z Litwy. W ten sposób Mickiewicz zwracał uwagę na ważną rolę demokratycznych tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego w odrodzeniu Rzeczypospolitej i nawet całej Europy. Miłosz przez stulecie, nazywając siebie polskim poetą litewskiego pochodzenia, odnalazł swoją „wielką ojczyznę”, tak w Polsce, jak i w całej rodzinnej Europie. Natomiast Mickiewicz na zawsze pozostał guślarzem Litwy, chociaż znanym na całym świecie. Przypomnijmy choćby przypadek, opisany w książce Stanisława Pełczyńskiego *Proroctwo Mickiewicza*: autora *Pana Tadeusza*

¹ Teza autora wystąpienia wywołała, co zrozumiałe, burzliwą dyskusję uczestników konferencji (przyp. red. nauk.).

zapytano, czy nie zechciałby on swój poemat rozpocząć trochę inaczej – słowami „Polsko! Ojczyzno moja!”, ale taka propozycja wywołała oburzenie poety².

Zaden z literatów nie kreował zatem świadomie swej sylwetki jako jakiegokolwiek symbolu. Ale tak się stało, choć nie od razu. Można tu mówić o pewnej ewolucji w percepcyjnej świadomości Polaków. Najpierw, zanim poeci stali się symbolami polskości, ich imiona zamieniały się w „sztandary” wolności. Między Adamem Mickiewiczem i Czesławem Miłoszem leży wielka przestrzeń czasu, lecz żyli oni w jednej epoce – epoce totalnej niewoli. I nie ma tu różnicy, w jakiej sytuacji historycznej powstaje ta niewola – w dobie caratu, nazizmu czy komunizmu. Liczą się tylko jej społeczne i personalne konsekwencje, a powoduje ona przede wszystkim moralną i duchową degradację człowieka. Straszny wyrok, który przynosi niewola, najpierw odczuwają poeci. Oni to pierwsi stawiają czoło niebezpieczeństwu zniszczenia osobowości człowieka i narodów.

Ani Mickiewicz, ani Miłosz nigdy nie walczyli z bronią w ręku. Walczyli słowem, a słowo ich naprawdę stało się ciałem i służyło pokonaniu zła. Ani caratu, ani komunizmu nie można było zniszczyć, pisząc tylko książki, ale właśnie przez demaskowanie antyludzkiej ideologii tych systemów prowadziła droga do zwycięstwa. Patriotyczne wiersze Mickiewicza, III część *Dziadów*, *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* odegrały taką samą rolę w ocaleniu ducha i świadomości więźniów caratu, jak poezja Miłosza, jego eseje, jak choćby *Zniewolony umysł*, w walce z ideologią totalitaryzmu.

Ważnym czynnikiem pozwalającym dzisiaj mówić o Mickiewicz i Miłoszu jako o symbolach polskości lub wolności jest ich naprawdę demokratyczny umysł. Nie gardzili oni prostym człowiekiem, lecz stawali w jego obronie. Mickiewicz podkreślał, że źródłem natchnienia w jego twórczości jest kultura prostego ludu, wśród którego wyrósł i wśród którego została ukształtowana jego romantyczna egzystencja. W 1846 roku w rozmowie z Aleksandrem Chodźką Mickiewicz też mówił o tym: „Nigdzie na ziemi nie ma tak wesołego życia, jak w litewskich wioskach i zaściankach. Tyle tam radości, miłości, szczęścia wspólnego, nieprzerwanego. Może Bóg nie da użyć tego życia, ale musimy coś zrobić, aby zachować to drogie narodowe ziarno i dać czuć całą wartość jego”³. Każdy utwór Mickiewicza ma w sobie ziarno mądrości i moralności, ziarno żywej prawdy. Przypomnijmy balladę *Romantyczność*, manifest estetyczny poety, krytykujący ślepotę tych, którzy negują prostego człowieka:

Martwe znasz prawdy, nieznanne dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskierce.
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!⁴

Podobne myśli znajdujemy u Miłosza, w jego wierszu *Który skrzywdziłeś*. Miłosz staje po stronie prostego, skrzywdzonego człowieka. Jego bohater wraz z autorem przestrzega tyrana:

² S. Pełczyński, *Proroctwo Mickiewicza*, Warszawa 1930, s. 224.

³ W. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. I, II, Poznań 1929, s. 45.

⁴ A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. I, Warszawa 1998, s. 57.

Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta.
Możesz go zabić – narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.

Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy
I sznur i gałąź pod ciężarem zgięta⁵.

Służba prostemu człowiekowi wyraża się miłością do własnego kraju, zarazem służeniu i przodkom, i potomkom. Poeta, który nie wyraża tego, „nie patrzy w serce” – zdradza samego siebie. Służąc prostemu człowiekowi, pomnaża „żywe prawdy”, założone w prostych, ale mądrych czynach. Podobnie jak Mickiewicz, wyznaje to i Czesław Miłosz:

Człowiek mówiąc nie powinien używać słów dla niego drogich,
Ani rozłupywać ziarna żeby zobaczyć co jest w środku.
Nie powinien rzucać kruszyny chleba ani pluć w ogień
(Tak przynajmniej uczono mnie na Litwie)⁶.

Warto też powiedzieć, że ludzie, w których obronie stawali poeci, zawsze pamiętali o tym i pamięcią tą pomnażali sławę poetyckiego słowa. Wiadomo, że prawie wszystkie swoje wiersze z cyklu *Ballady i romanse* Mickiewicz wykreował, przerabiając białoruskie legendy, podania, pieśni i obrzędy ludowe, bo od dzieciństwa był zanurzony w tej kulturze. Wiadomo, że i poezja Mickiewicza miała wielki wpływ na umysłowość Białorusinów, zwłaszcza mieszkańców Nowogródzczyzny, rodaków poety. Pracownicy Instytutu Etnografii i Folkloru Narodowej Akademii Nauk Białorusi zapisali 9 podań o jeziorze Świteż – niektóre były stworzone pod wpływem Mickiewiczowskiej ballady⁷.

O podobieństwie Miłosza z Mickiewiczem pisał znany badacz twórczości Miłosza Jerzy Kwiatkowski: „Miłosz wszedł w krąg problematyki opuszczonej bardzo dawno przez polską literaturę. Droga tu wiedzie wprost do wielkich romantyków: Mickiewicza i Słowackiego”⁸. W twórczości i w codziennym życiu Miłosza Mickiewicz jest nieustannie obecny. Obecność ta ujawnia się przede wszystkim w płaszczyźnie filozoficzno-estetycznej i socjologicznej, ale istnieją także liczne niewidzialne nici, łączące wieszczów XIX i XX wieku. Przypomnijmy chociaż dzieciństwo „sielskie, anielskie” Adama Mickiewicza, które można uważać za główne źródło jego poezji. Przynajmniej tak uważał Miłosz, gdy twierdził, że

doznania dzieciństwa mają u niego [Mickiewicza – AB] wielką trwałość i już w pierwszych jego wierszach, na wpół dziecinnych, zawarte są główne rysy jego późniejszego dzieła. Bo przecież chwile szczęścia lub chwile grozy doświadczone przez dziecko prze-

⁵ C. Miłosz, *Poezje wybrane*, Warszawa 1981, s. 42.

⁶ Tamże, s. 56.

⁷ *Легенды і паданні*, Мінск 1983.

⁸ J. Kwiatkowski, *Miejsce Miłosza w poezji polskiej. Poznawanie Miłosza*, Kraków 1985, s. 391–395.

sądzają o całej osobowości danego człowieka. Ale także myśl poety zależy od wiedzy o świecie, jaką dzieckiem otrzymał od rodziców i nauczycieli⁹.

Niemal to samo mówi Miłosz o sobie: „Gdyby mnie zapytano, skąd pochodzi moja poezja, odpowiedziałbym, że z dzieciństwa, a więc z kołęd, z liturgii nabożeństw majowych i nieszpornych – jak też z Biblii Gdańskiej, jedynie wtedy dostępnej”¹⁰.

Związki Miłosza z Mickiewiczem ujawniają się w tekście podręcznika *Historia literatury polskiej do roku 1939*, pisanego przez Miłosza dla potrzeb dydaktyki uniwersyteckiej w Stanach Zjednoczonych. Dwadzieścia pięć stron tej pracy zostało poświęcone Mickiewiczowi, chociaż Miłosz ciągle dyskutuje z Mickiewiczem, nierzadko krytykując wieszcz. Możemy w tym dostrzec swoisty konflikt pokoleń.

Światy utworów Mickiewicza i Miłosza są bardzo dynamiczne. Porównajmy dla przykładu balladę Mickiewicza *Pierwiosnek* z wierszem Miłosza *Okno*.

U Mickiewicza:

Dni nasze jak dni motylka,
Życiem wschód, śmiercią południe;
Lepsza w kwietniu jedna chwilka
Niż w jesieni całe grudnie¹¹.

U Miłosza:

Wyjrzałem przez okno o brzasku i zobaczyłem młodą
jabłonkę przezroczystą w jasności.

A kiedy wyjrzałem znowu o brzasku stała tam wielka
Jabłoń obciążona owocem.

Więc dużo lat pewnie minęło ale nic nie pamiętam co
zdarzyło się we śnie¹².

Obaj poeci świadomi byli swej obywatelskiej roli w stosunku do narodu i społeczeństwa. Byli razem z narodem, wyrażali jego dążenia do wolności, jak i opozycję w stosunku do panującej władzy: Mickiewicz wobec caratu, Miłosz przeciwko komunizmowi. Estetyczna doskonałość twórczości obu poetów wyniosła ich na szczybel klasyki literatury światowej.

⁹ C. Miłosz, *Świadectwo poezji. Sześć wykładów o dotkliwościach naszego wieku*, Warszawa 1983, s. 42.

¹⁰ C. Miłosz, *Ziemia Ulro*, Paryż 1977, s. 191.

¹¹ A. Mickiewicz, *Dzieła...*, s. 53.

¹² C. Miłosz, *Poezje wybrane...*, s. 82.

Mickiewicz and Miłosz – shared places

Abstract

This article presents the issue of inheriting tradition, and of Adam Mickiewicz's influence on aesthetic and ideological formation of Czesław Miłosz. Poets of the 19th (Mickiewicz) and 20th (Miłosz) century share the idea of the fight for the nation's freedom, the concern for the "everyman", and the problem of civic responsibility of an active man of culture. Mickiewicz and Miłosz were both born in the Polish eastern frontier territory, and their formation proceeded under the influence of the local folklore, customs, and the ways of life of the peoples inhabiting the region. Both poets made their "little Fatherland" the main character of their masterpieces, while their extraordinary artistic mastery made their poetry known all over the world.